

ПСИХОЛОГІЧНА ЗРІЛІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ПСИХОЛОГА

УДК: 378.016:159.9-051

В. В. Волошина

У світлі зростаючої популярності професії психолога виявляється актуальним питання не лише професійної компетентності особистості майбутнього фахівця, що безумовно є однією зі значущих детермінант його діяльності, але й наявність у нього таких особистісних утворень, як соціальна, психологічна та професійна зрілість.

Професія психолога – це надзвичайно високий рівень відповідальності, яку особистість бере на себе не лише за власні поведінкові дії чи морально-ціннісні позиції, це відповідальність за іншого, за його моральні вибори, вчинкові дії та взаємостосунки з оточуючою дійсністю. На превеликий жаль, на теперішній час не вдається уникнути у психологічній сфері “фахівців”, які за допомогою професії намагаються розв’язувати власні особистісні проблеми, утверджуватися у власній “компетентності і неповторності” чи позбуватися власних комплексів шляхом віднайдення чи породження цих комплексів у інших.

Деякі роки тому, я була свідком розмови психотерапевта зі студентами, які не могли збагнути механізмів психотерапевтичних впливів. І на поставлене запитання: “Як саме у ході психотерапії відбувається процес оздоровлення особистості?”, – арт-терапевт, який працював у стилі “терапія-данс” відповів: “Я лікую власною присутністю”. Він не мав на увазі гіпнотичні чи біоенергетичні впливи. Для нього важливим було надання допомоги особистості у пошуку власної гармонійної цілісності через розкриття механізмів переведення внутрішнього дисонансу у зовнішні моторні вияви. Істинність цього вислову в тому, що основним засобом, який стимулює зміни, розвиток чи вдосконалення особистості, яка потребує допомоги є, в першу чергу, особистість психолога-професіонала, а вже потім засоби і техніки, якими він володіє.

Особистість людини виступає своєрідним знаряддям праці для професії соціономічного профілю (людина-людина), якою є професійна діяльність психолога. І саме психологічна зрілість як рівень особистісного розвитку повинна бути одним із провідних чинників формування особистості майбутніх психологів у

процесі підготовки до професійної діяльності у вищому навчальному педагогічному закладі.

Критерії психологічної зрілості особистості фахівця розглядалися у працях С. Л. Рубінштейна, О. М. Леонтьєва, А. В. Брушлінського, Л. І. Божович, К. О. Абульханової-Славської, А. Маслоу, А. Адлера, Е. Фрома, А. Бандури, Дж. Ротера, Б. С. Братуся, А. В. Петровського, В. М. М’ясищева, О. М. Волкової, С. Д. Максименка, В. В. Москаленка та інших.

У словнику психолога-практика поняття “зрілість” визначається як найдовший період онтогенезу, для якого характерна тенденція до досягнення найвищого розвитку духовних, інтелектуальних і фізичних здібностей особистості. До характеристик зрілої особистості вчені відносять: розвиток почуття відповідальності, потребу в турботі про інших, активну участь у громадському житті та ефективне використання власних знань, умінь і навичок у ході розв’язання життєвих проблем на шляху до повної самореалізації [10].

Для Е. Еріксона зрілість особистості була центральною стадією дорослого етапу життєвого шляху людини. Він розумів її у наявності особистісної потреби бути значущим і необхідним для оточуючих, бути спроможним розв’язувати внутрішні протиріччя, будувати власну систему цінностей, створювати життєву перспективу і визначати стратегічні цілі власного особистісного і професійного розвитку. Учений доводив необхідність сформованості психологічної зрілості до настання моменту вибору професійного шляху, оскільки професійна діяльність обов’язково наповнюється особистісним змістом і повинна відображати переконання, цінності, ідеали та мотиви особистості [3].

С. Л. Рубінштейн явище психологічної зрілості пояснював як стан особистості, який сприяє розкриттю талантів і здібностей, конструктивному спілкуванню з іншими людьми, адекватному сприйняттю реальності, задоволенню значущих потреб людини соціально прийнятним способом. На думку науковця, психологічно зріла особистість повинна повністю відповідати за якість власного життя, постійно працювати над підвищенням рівня розвитку власних здібностей, розши-

ренням міжособистісних взаємостосунків, удосконаленням професійних умінь, навичок тощо [13].

У дослідженнях К. А. Абульханової-Славської, Г. М. Андреевої, А. Г. Асмолової, В. І. Слободчикової соціально-психологічний контекст поняття “зрілість” пояснювався як наявність особистісної самостійності та відповідальності, здатність і уміння протистояти життєвим труднощам, не потребувати підтримки інших та наявність бажання, можливостей і умінь надавати підтримку тим, хто її потребує для досягнення життєвої рівноваги [1; 8; 11].

У наукових дослідженнях академіка С. Д. Максименка процес становлення психологічної зрілості розглядався як поступове оволодіння особистістю власним внутрішнім світом (по мірі того як набирає силу “духовне Я”), а саме: на першому рівні “духовне Я” вчиться контролювати активність “біологічного Я”, на другому рівні – бере під контроль вияви “соціального Я”, а на третьому (вищому рівні) – формує сама себе та виконує функції інтегруючого фактора в середині триади [5].

Також психологічну зрілість особистості розглядають через призму суб’єктної активності як здатності людини до самостійності в думках і вчинках, спроможності брати відповідальність за власні дії та вчинки інших і соціальну ситуацію в цілому, схильність до толерантності та емпатійності, саморегуляції, ціннісного переживання, результативної співпраці з іншими.

Висловлена Е. Еріксоном позиція стосовно співвіднесеності психологічної зрілості з вищим рівнем суб’єктності як розвинутої рефлексії та саморефлексії перегукується із дослідженнями вітчизняних психологів. Зокрема, на думку В. О. Татенка, психологічно зріла особистість є суб’єктом, який здатний до самовизначення, самоприйняття, саморозвитку і самореалізації. Суб’єкт передбачає готовність (як поєднання прагнення і здатності) до самоактуалізації, яка, у свою чергу, є способом його життєдіяльності, постійного самоудосконалення, рефлексії досвіду і внутрішнього світу, реалізації свого потенціалу засобами суспільно-корисної діяльності. А поняття “суб’єктність” вчений визначив як здатність людини виявляти певну психологічну стійкість і конструювати свій життєвий шлях. Це цілісна характеристика активності суб’єкта праці, яка виявляється через діяльність у діях, вчинках, поведінці, через самовираження, можливість вільного вибору тощо. Людина як суб’єкт праці сама ставить цілі діяльності, визначає шляхи їх досягнення, несе відповідальність за їх реалізацію, розвиває власну діяльність і має можливість формувати свої якості та здібності. Вищим виявом суб’єктної активності є прагнення до вдосконалення оточуючого світу. Чим ширше середовище, на яке суб’єкт спрямовує власну активність, тим вищим є його розвиток як суб’єкта [12].

В. І. Слободчикова та Є. І. Ісаєва психологічну зрілість особистості пояснюють через соціально-психологічну зрілість, у якій вони вбачають глибокий синтез нових відносин особистості з інформацією, з людьми, формування нового розуміння життя і самого себе. А кожен життєвий етап фіксує певний рівень досягнень в аспекті розвитку людини, тобто етап персоналізації

(перехід до юності), індивідуалізації (перехід до дорослості), універсалізації (перехід до старості) [11].

Заслугують на увагу сучасні емпіричні дослідження психологічної зрілості особистості, проведені вченими Інституту психології імені Г. С. Костюка, Н. В. Наумчик і Н. В. Тарасенко. Результатом дослідження став висновок про те, що критеріями психологічної зрілості виступають якості особистості, які забезпечують можливість самостійно вирішувати різні життєві завдання стосовно фізичного існування, діяльності, спілкування, взаємодія з іншими людьми та усвідомлення себе і світу. До таких критеріїв психологічно зрілої особистості ними було віднесено: 1) здатність брати на себе відповідальність за все, що відбувається в особистому житті; 2) емоційна врівноваженість і здатність до емоційної та поведінкової саморегуляції; 3) адекватна мотивація професійного навчання, як основа готовності до професійної діяльності; 4) комунікативна компетентність на основі толерантності й емпатії; 5) сформованість і конструктивність загальної позиції щодо способу життя. Показниками психологічної зрілості для вчених слугували: здатність людини до самовизначення в професійній діяльності, освіті, можливість обрання шляхів і засобів саморозвитку, наявність високого рівня розвитку мотивації до діяльності та досягнення успіху, готовність до побудови міжособистісних стосунків на основі толерантності, емпатії й відповідальності. Результати емпіричного дослідження студентської молоді засвідчили надзвичайно низькі показники сформованості психологічної зрілості. Лише кожен другий студент має здатність до самовизначення та розвинені емпатійні здібності. А більша частина студентів продемонстрували психологічну нездатність або неготовність до вирішення завдань сучасного життя, мають високий рівень тривожності, низький рівень суб’єктивного контролю, недостатньо гармонійно сформовану мотиваційну сферу, низьку значущість професійних знань та умінь тощо [6].

Тобто у своїй більшості сучасне молоде покоління не готове брати на себе відповідальність, не має вмотивованості до обрання професійного шляху і не бачить перспективних кроків самореалізації власної особистості. Така ситуація максимально неприпустима у сфері психологічної діяльності, для якої головним чинником є відповідальність особистості у всіх сферах життєдіяльності, особливо по відношенню до інших, яка, у свою чергу, виступає головним показником психологічної зрілості, як це видно із вищезазначеного.

Відповідальність, за визначенням С. Л. Рубінштейна, є втіленням істинного, глибокого і принципового ставлення до життя. Під поняттям “відповідальність” він розумів не лише усвідомлення усіх наслідків уже зроблених дій, але й відповідальність за все, що не зроблено, випущено із життєвого циклу [13].

К. К. Абульханова-Славська переконана, що у психолога повинна виникати відповідальність у зв’язку з тим, що будь-яка виконана дія є безповоротною. За її визначенням відповідальність – це здатність людини детермінувати події та дії особистості в момент їхнього здійснення, це вірність самому собі, довіра до мо-

рального змісту власних почуттів, упевненість у власній правоті, а також це здатність відповідати не лише за себе, але й за інших людей, за їхні долі, за характер власних взаємовідносин з ними [1, с. 32].

Досліджуючи здібності особистості, Г. С. Сухобською була зроблена спроба виокремлення чинників зрілості і психічного розвитку та показників незрілості особистості на основі наявності у неї здатностей до тих чи інших поведінкових дій. Так до першої категорії вчена відносить здатність особистості до самостійного прогнозування власної поведінки, наявність умінь мобілізувати себе на виконання власного рішення всупереч різним обставинам і внутрішньому соціально немотивованому бажанню її припинити, здатність до самостійного відстежування процесу виконання власних дій і їх результатів, здатність до вияву оціночної рефлексії на основі сформованої самосвідомості й об'єктивної оцінки власних думок, дій і вчинків, здатність "брати уроки" із власної поведінки і різних ситуацій, а також здатність до емоційно-адекватної реакції на різноманітні ситуації власної поведінки. До параметрів, які характеризують недостатність психологічної зрілості, Г. С. Сухобська відносить: несформованість здатності до обґрунтованого прогнозування і планування власної поведінки, неспроможність до прийняття обдуманих рішень, невміння співвідносити рішення із власними можливостями і нести за них відповідальність перед собою тощо [4].

Разом з цим, як доводять психологи-дослідники, від рівня сформованості психологічної зрілості особистості безпосередньо залежить рівень розвитку професійної зрілості у сфері її фахової діяльності, яка, у свою чергу, визначається як особистісне новоутворення, що виявляється у наявності в особистості прагнення та здатності до самовизначення й самореалізації засобами суспільно-корисної діяльності.

Так, Н. О. Антонова, Л. І. Рибачук у власних дослідженнях простежили і довели, що професійний розвиток особистості взаємообумовлюється розвитком психологічної зрілості майбутнього фахівця, до структури якої вони включали: інтелектуальну зрілість, емоційну зрілість і соціальну зрілість [9].

Для В. І. Гордієнко психологічна зрілість створює основу професійності особистості, її соціальної компетентності, професійної майстерності, що визначає спосіб її життя, особливий професійно орієнтований світогляд і почуття належності до професійної спільноти [2]. А за твердженням О. М. Волкової, суб'єктність як вияв психологічної зрілості виступає інтегративною характеристикою, яка складає основу професійних здібностей і виступає системоутворюючим ставленням до професійної діяльності [4].

Л. М. Мітіна стверджувала, що особистісний і професійний розвиток є взаємодоповнюючими і взаємообумовлюючими процесами, які по чергову виступають один для одного то засобом, то результатом розвитку на різних етапах особистісного зростання. Автор пояснює професійний розвиток як зростання, становлення, інтеграцію й реалізацію у професійній діяльності професійно значущих особистісних якостей і здібностей, професійних знань та умінь, як ак-

тивне якісне перетворення людиною власного внутрішнього світу, що приводить до принципово нового укладу внутрішнього світу та способу життєдіяльності – творчої самореалізації в професії [9].

В. В. Рибалко довів залежність характеру професійного розвитку від рівня психологічної зрілості особистості, яка характеризується активною участю у житті суспільства, розвиненим почуттям відповідальності, потребою у піклуванні про інших, здатністю до ефективного використання своїх знань і здібностей, до конструктивного вирішення різних життєвих проблем на шляху до найповнішої самореалізації. На думку вченого, зріла особистість спрямовує свої професійні орієнтації в напрямку можливого поступального розвитку особистості, досягнення професійного успіху та адаптації до соціуму. Відповідно до власних переконань психологічно зріла особистість спроможна запропонувати новий тип професіонала й відстоювати власні позиції, що є запорукою формування вищого рівня професіоналізму [8].

На основі авторської концепції розвитку професійної зрілості А. П. Чернявською була розроблена програма з професійної орієнтації особистості. На основі емпіричного дослідження вона виокремила п'ять основних параметрів професійної зрілості, зокрема: автономність, поінформованість про світ професій і вміння співвіднести інформацію з власними здібностями, вміння приймати рішення, вміння планувати власне професійне життя, емоційна включеність у ситуацію прийняття рішення. Практичне втілення програми дало можливість встановити зв'язок між рівнем сформованості професійної зрілості та спроможністю особистості здійснити свідомий професійний вибір, ураховуючи рівень власних професійних і спеціальних здібностей, наявність професійних уподобань, знаходження образу власного "Я" та набуття навичок і вмінь, необхідних для професійної самореалізації [9].

З огляду на проведений теоретичний аналіз ми можемо стверджувати що значущим особистісним утворенням для майбутнього психолога повинна стати психологічна зрілість його особистості, ключовою характерологічною ознакою якої є відповідальність як за власне життя, так і за життя і розвиток іншого. У майбутнього психолога повинна бути сформована потреба у наданні психологічної допомоги тим, хто її потребує, вміння подивитись на себе "ніби з боку", бути емпатійним, здатним до теплих соціальних стосунків, володіти власними емоціями. Незалежно від ситуації, не демонструвати емоційної стурбованості. Мати позитивне ставлення і уявлення про самих себе і, відповідно, терпимо ставитись до розчарувань, роздратувань, а також до власних недоліків. Завдяки реалістичному, систематичному і послідовному сприйняттю уміти бачити цілісну картинку, виокремлювати значуще і другорядне у власному житті. І чим більш зрілою з психологічної, соціальної та професійної точки зору буде майбутній психолог, тим більше він матиме можливості для подальшого розвитку.

Таким чином, сформована психологічна зрілість особистості створює основу її професійної зрілості у фаховій діяльності, що видається надзвичайно важ-

ливим для професійної діяльності майбутнього психолога, оскільки саме гармонійність у сформованості власної особистості психолога, забезпечення його інтелектуальної та емоційної зрілості як компонентів психологічної зрілості виступає ключовим аспектом його професійної діяльності. У свою чергу, професійна зрілість особистості майбутнього психолога ґрунтується на стійкій професійній мотивації на досягнення професійного успіху, професійного розвитку і самореалізації, сформованій професійній ідентичності, а також включає здатність майбутнього фахівця до набуття і практичного використання знань, умінь і навичок професійної діяльності, розвиток його спеціальних здібностей і професійно важливих якостей.

Звичайно, усі вищеперераховані здатності та характеристики не даються від народження. Їх необхідно розвивати. Важливо, щоб ці здатності були присутніми вже у студентському віці. І безперечно, одним із значущих перших кроків вияву відповідальності студента по відношенню до себе, який обирає діяльність психолога, це його вибір професійного шляху під час вступу до вищого навчального закладу, а другим – є обрання конкретної спеціалізації психологічної сфери діяльності.

Можемо констатувати, що в теперішній ситуації зростання рівня інфантильності суспільства, відсутності глибокої профорієнтаційної роботи на рівні школи та нездійснення профорієнтаційного відбору на рівні вищих навчальних закладів, оволодіння особливостями професійної діяльності майбутніми психологами надзвичайно потребує загальнометодологічного супроводу з боку професорсько-викладацького складу вищого навчального педагогічного закладу та психологів-практиків, оскільки за короткі чотири роки навчання у ВНЗ майбутньому психологові необхідно не лише розібратися у власному внутрішньому світі, утвердитись у правильності професійного вибору, засвоїти певний обсяг теоретичних знань, а й віднайти власну значущість для оточуючих, вмотивовано підійти до обрання спеціалізації психолога-консультанта, психолога-тренера чи психотерапевта, а також практично визначитися, у якій парадигмі трактувати поведінку й діяльність людини, механізми й закономірності її розвитку тощо.

Сучасні стандарти психологічної освіти та безпосередньо навчально-методичні плани підготовки майбутніх психологів до професійної діяльності у вищих навчальних педагогічних закладах, на нашу думку, повинні бути збагачені психологічними технологіями, які б забезпечували розвиток психологічної зрілості особистості майбутнього психолога, що у подальшому стане значущим фактором становлення його професійної зрілості. Відсутність у системі навчально-виховної роботи цілеспрямованих заходів, спрямованих на формування таких особистісних утворень, як психологічна зрілість, професійна вмотивованість, усвідомлення вибору спеціалізації, цілеспрямованого розвитку професійно-особистісних якостей, за нашими переконаннями, ускладнюють гармонійний розвиток професійності майбутніх психологів та їх особистості в цілому, створюють ситуацію професійної і особистісної невизначеності як для них самих, так і для їхнього

оточення, що у подальшому може позначитися на рівні продуктивності професійної діяльності, виявлятися у професійній неспроможності, незадоволеності власними професійними діями та зміни фаху взагалі.

Ураховуючи те що саме на юнацький період, який у більшості людей співпадає з початковим етапом оволодіння професійними навичками та вміннями, припадає період набуття особистістю всієї повноти відповідальності у вирішенні власної долі, а саме досягнення психологічної, соціально-політичної, юридичної та починається формування професійної зрілості, видається необхідним подальші наукові дослідження спрямовувати на поглиблення теоретичного розуміння самого поняття "психологічна зрілість" та емпірично дослідити її особливості стосовно майбутнього психолога, розробити відповідні психологічні технології та запропонувати техніки сприяння формуванню психологічної зрілості як чинника професійної зрілості й особистісного зростання майбутніх фахівців під час їхнього навчання у вищому педагогічному закладі.

Список використаної літератури

1. Абульханова-Славская, К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – С. 32–34.
2. Гордієнко, В. І. Розвиток особистості в процесі професіоналізації: професіогенез особистості // Психологія праці та професійної підготовки особистості : навч. посібник / В. І. Гордієнко ; за ред. П. С. Перепелиці, В. В. Рибалки. – Хмельницький : ТУП, 2001. – С. 28–67.
3. Эрикссон, Э. Идентичность: юность и кризис : пер. с англ. / общ. ред. и предисл. А. В. Толстых. – М. : Издательская группа "Прогресс", 1996. – 344 с.
4. Кравец, Г. Ю. Педагогические условия проявления личностной зрелости студентов в учебно-воспитательном процессе вуза : дисс. канд. пед. наук. – Иркутск : ГОУ ВПО "Иркутский гос. пед. университет", – 2005. – 182 с.
5. Кон, И. С. В поисках себя. Личность и ее самосознание / И. С. Кон. – М.: Политиздат, 1984. – 335 с.
6. Максименко, С. Д. Психология особистості / С. Д. Максименко, К. С. Максименко, М. В. Папуча. – К. : Вид-во ТОВ "КММ", 2007. – 296 с.
7. Наумчик, Н. В. Психологічна зрілість студентів у контексті актуальних проблем психологічної науки і практики / Н. В. Наумчик // Особистість у просторі культури : матеріали Всеукраїнського науково-практичного симпозиуму 24 вересня 2009. – Севастополь : Рібест, 2009. – С. 88–91.
8. Психологія праці та професійної підготовки особистості : навч. посіб. / за ред. П. С. Перепелиці, В. В. Рибалки. – Хмельницький : ТУП, 2001. – 330 с.
9. Стрельников, В. Ю. Педагогічні основи забезпечення особистісного і професійного розвитку студентів засобами інноваційних технологій навчання : у 2 кн / В. Ю. Стрельников. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2002. – Кн. 1. – 295.
10. Словарь психолога-практика / сост. С. Ю. Головин. 2-е изд., перераб. и доп. – Мн. : Харвест, 2003. – 976 с.
11. Слободчикова, В. И. Психология развития человека / В. И. Слободчикова, Е. М. Исаева. – М., 2002. – 198 с.
12. Татенко, В. А. Психология в субъектном измерении / В. А. Татенко. – К. : Изд. центр "Просвіта", 1999. – 404 с.
13. Хухлаева, О. В. Психология развития : молодость, зрелость, старость / О. В. Хухлаева. – М. : Изд. центр "Академия", 2002. – 208 с.

*Рецензент – доктор психологічних наук,
професор Булах І. С.*